

Продовольча безпека держави в контексті сталого розвитку підприємництва: підґрунтя ефективного функціонування економіки України

Попович Олеся Петрівна¹

Опубліковано	Секція	УДК
13.11.2022	Економіка	338.439.025

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7791160>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. В умовах воєнного стану підтримка достатнього рівня продовольчої безпеки —необхідна умова захисту й виживання населення. Визначено необхідність конкретизації місця і ролі гарантування продовольчої безпеки в контексті розвитку вітчизняного підприємництва у сфері харчової промисловості. Визначено сутність продовольчої безпеки й ключові підходи до неї. Обґрунтовано важливість харчової промисловості для продовольчої безпеки. Під час аналізу визначено значний потенціал розвитку харчової промисловості й проблеми порушення зовнішньоекономічного балансу. Надано рекомендації щодо заходів із розвитку харчової та їх вплив на підприємців. Установлено, що розвиток галузі й активне просування підприємств на міжнародний ринок дасть змогу державі формувати валютну виручку. Виробникам харчової продукції слід упроваджувати інноваційні технології та орієнтуватися на експорт високотехнологічної продукції.

Ключові слова: сталий розвиток підприємництва, агропромисловий комплекс, криза, продовольча безпека, харчова промисловість, сільське господарство.

Food security of the state in the context of sustainable development of entrepreneurship: the basis for the effective functioning of the economy of Ukraine

Annotation. The Ukrainian economy at the current stage of its development is characterized by the need to find such means and methods of stimulating entrepreneurs, which would provide the opportunity to provide the basic functions of the state itself, among other things, to ensure food security. In the conditions of martial law, maintaining a sufficient level of food security is a necessary condition for protecting the population and ensuring its survival. The purpose of the article is to define the need to specify the place and role of ensuring food security in the context of the development of domestic entrepreneurship in the food industry. With this in mind, the article defines the essence of food security and key approaches to its provision. The importance of the food industry for achieving a sufficient level of food security has been substantiated, and the analysis of statistical data reflecting the state of the food industry has been carried out. As a result of the analysis, it was established that the food industry has a significant potential for development, but there are also significant problems, in particular, related to the violation of the foreign economic balance.

¹ асистент, кафедра менеджменту, управління економічними процесами та туризму, Мукачівський державний університет, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26, <https://orcid.org/0000-0001-7563-8277>

Recommendations for the development of the food industry have also been formed, and it has been determined how measures for the development and provision of food safety can affect entrepreneurs involved in the food industry. It has also been established that the development of food industry enterprises and their active promotion to the international market will allow the state to strengthen its trading positions and generate foreign exchange revenue. Accordingly, food producers should focus on the introduction of innovative technologies and focus on the export of high-tech products, not raw materials. All these measures will be able to positively affect the food security of the state and stimulate the development of agricultural enterprises.

Key words: sustainable entrepreneurship, agro-industrial complex, crisis, food security, food industry, agriculture.

Вступ

Формування передумов безпечного розвитку держави є одним із пріоритетів будь-якого уряду, оскільки від наявності сприятливих умов у різних сферах залежить загальна здатність держави до розвитку. Продовольча безпека є однією з найважливіших складових безпеки загалом і значно актуалізується в умовах дії воєнного стану. Для органів місцевої влади забезпечення населення постійним доступом до продуктів харчування — важливе завдання, до виконання якого повинні бути залучені підприємці й представники бізнес-структур. У контексті забезпечення продовольчої безпеки держава має можливість стимулювати зайнятість населення і підтримувати бізнес, пов'язаний із виробництвом продуктів харчування, насамперед виробників сільськогосподарської продукції. Отже, дотримання вимог продовольчої безпеки може стати також підтримуючим інструментом для розвитку підприємців, залучених до сфери виготовлення продуктів харчування і продовольства.

Питання щодо забезпечення належного рівня продовольчої безпеки й вільного доступу населення до продовольства для науковців актуальне не лише в умовах дії воєнного стану, а й у будь-який час. У науковій літературі частина науковців, як-от: Благополучна А. [1, с. 14], Тах М. [2, с. 53], Коваленко В. [6, с. 176] і Сапінський А. [9, с. 14] розглядають продовольчу безпеку в контексті макроекономічного розвитку. Проблематику визначення впливу процесу забезпечення продовольчої безпеки на розвиток бізнесу в сільськогосподарському середовищі й торгівлі досліджували: Бойко Л. [4, с. 42], Шелудько Л. [10, с. 302] і Шевченко О. [11, с. 111].

Попри значну кількість наукових публікацій за аналізованою тематикою і розробку багатьох аспектів забезпечення продовольчої безпеки, залишаються невизначеними питання взаємозв'язку розвитку підприємництва сфери виробництва продуктів харчування і продовольчої безпеки, особливо в умовах воєнного стану.

Відповідно до обґрунтованої актуальності обраної теми, *мета статті полягає* у визначенні місця і ролі забезпечення продовольчої безпеки в контексті розвитку вітчизняного підприємництва у сфері харчової промисловості. Для досягнення мети цієї статті необхідно визначити сутність і важливість продовольчої безпеки для економічного розвитку України, зокрема в період дії воєнного стану, визначити стан харчової промисловості України й конкретизувати зв'язок між розвитком підприємництва у сфері харчової промисловості й забезпеченням продовольчої безпеки.

Результати

На міжнародному рівні сьогодні продовольча безпека — одна з ключових потреб існування і розвитку населення. Здебільшого можливості продовольчої безпеки тісно пов'язані зі станом агропромислового комплексу, який забезпечує ринок

продовольчими товарами. Тому останнім часом найбільш актуальна частина глобального порядку денного сталого розвитку повністю інтегрована в сільське господарство. Це — широкий перехід до виробництва органічних продуктів харчування, використання екологічно-чистих добрив і можливостей сільського господарства для виробництва палива тощо. А в довгостроковій перспективі основним глобальним завданням є насамперед підвищення якості харчування. Ризик значного поширення справжнього голоду, нестачі калорій у раціоні — невеликий. Ця проблема характерна, імовірно, для найбідніших країн Африки й може бути вирішена політичними та логістичними методами шляхом відновлення державних механізмів, що нормально функціонують. Однак, початок повномасштабної війни в Україні може негативно вплинути не лише на стан продовольчої безпеки нашої країни, але й інших країн, де присутній дефіцит власного продовольства.

У контексті забезпечення продовольчої безпеки України необхідно насамперед розглядати харчову галузь, показники її поточного розвитку й базові ризики, що супроводжують її в умовах воєнного стану. Харчова промисловість є однією з провідних галузей вітчизняної економіки. Її безпосередньо пустили в дію для забезпечення продовольчої безпеки держави, формування експортного потенціалу, що зі свого боку може позитивно впливати на динаміку економічного зростання України. Установлено, що ефективна, високопродуктивна, динамічно зростаюча харчова промисловість — пріоритет у забезпеченні економічної безпеки держави й досягненні високої національної конкурентоздатності. Прогресивність розвитку харчової промисловості підтверджують статистичні дані. Так, обсяги реалізації від виробництва харчових продуктів і напоїв становить більше 20% від загального обсягу реалізованої промислової продукції України [5, с. 14].

Під розвитком галузі слід розуміти сукупність кількісних і якісних змін, що передбачають перехід від одного якісного стану до іншого в умовах різноспрямованого впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Одним із показників ефективності функціонування харчової галузі є показники обсягів реалізованої продукції. У Таблиці 1 подано дані офіційного сайту Державної служби статистики України щодо обсягу реалізації продукції (товарів, послуг) підприємств України протягом 2011—2021 років.

Таблиця 1

Обсяг реалізації продукції (товарів, послуг) підприємств України протягом 2011—2021 рр.

Рік	Промисловість, млн грн	у т. ч. переробна промисловість, млн грн	у т. ч. харчової галузі, млн грн	Абсолютне відхилення обсягів реалізації продукції харчової галузі	Частка харчової галузі в загальній структурі, %	Частка харчової галузі у структурі промисловості, %
2011	1043110,8	703340,0	187522,0	—	18,0	26,7
2012	1305308,0	852537,4	216454,0	28932,0	16,6	25,4
2013	1367925,5	871146,6	245869,7	29415,7	18,0	28,2
2014	1322408,4	817734,3	253439,0	7569,3	19,2	31,0
2015	1428839,1	903735,3	302391,9	48952,9	21,2	33,5
2016	1776603,7	1139213,2	398023,2	95631,3	22,4	34,9
2017	2158030,0	1312729,0	462418,9	64395,7	21,4	35,2
2018	2625862,7	1627504,3	548377,9	85959,0	20,9	33,7
2019	3045201,9	1885406,2	589854,5	41476,6	19,4	31,3
2020	3019383,1	1828327,3	616166,7	26312,2	20,4	33,7
2021	3201913,7	1854451,2	668061,9	51895,2	20,9	36,0

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби статистики України [3]

Згідно із цими даними, слід указати на зростання загального обсягу реалізованої продукції підприємств України протягом 2011—2021 років. Що стосується підприємств переробної промисловості, то обсяг їх реалізації також зростає. Під час дослідження офіційну статистику за 2022 рік поки не представлено, проте, ураховуючи тенденції попередніх років до зростання обсягів виготовлення продукції, а також розгалуженість виробничих підприємств харчової промисловості регіонами України, значні проблеми із забезпеченням продовольчої безпеки в Україні не виявлено.

Оскільки галузь виробництва харчових продуктів постійно досліджують науковці, розглянемо її динаміку в абсолютному й відносному значенні. Упродовж аналізованого періоду спостерігаємо позитивну динаміку показника обсягів реалізації продукції підприємствами галузі. Незначні темпи зростання зафіксовано у 2014 році, коли обсяг збільшився лише на 3 % (на 7569,3 млн грн), тоді як у попередній період збільшення складало не менше ніж 15 %. Надалі обсяги реалізації продукції зростали й у 2021 році, їх темп становив 256 % порівняно з 2011 роком або 480 539,9 млн грн (рис. 1).

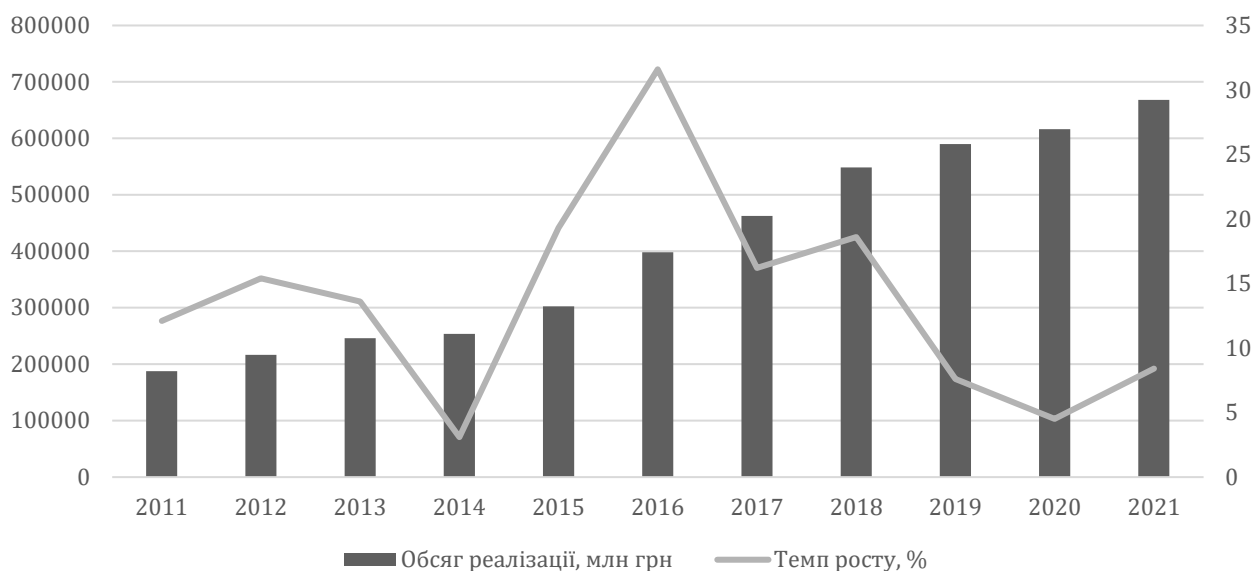

Рис. 1. Динаміка показників обсягу реалізації продукції харчової галузі у 2011—2021 рр.

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби статистики України [3]

Наступним аспектом аналізу взаємозв'язку харчової промисловості із забезпеченням продовольчої безпеки є дослідження частки обсягів реалізації харчової галузі в загальній структурі реалізації і структурі реалізації промисловості (рис. 2). Ураховуючи соціальну значущість харчової галузі, у структурі промисловості її частка в середньому становить 19 %, а в структурі переробної промисловості 30 % за досліджуваний період.

Харчова промисловість, крім ключової для забезпечення продовольчої безпеки, є однією з провідних бюджетоутворюючих галузей української економіки, яка надає значну частину валютних надходжень завдяки розвиненому експортному потенціалу. Відповідно, якщо держава має змогу експортувати продовольство, очевидної загрози продовольчій безпеці немає. Саме тому важливим показником розвитку харчової галузі є обсяги експорту й імпорту її продукції, а також визначення сальдо зовнішньоекономічної діяльності галузі виробництва продуктів харчування (табл. 2). За підсумками 2021 року, експорт товарів і послуг, порівняно з 2020 роком, скоротився

на 4 682,4 млн дол., що у відносному значенні становить 1,7 %. При цьому харчова промисловість разом із продукцією агропромислового комплексу у 2021 році збільшила темпи експорту продукції на 0,2 % (загальна сума експорту у 2021 році становила 22 179,4 млн дол.), а в абсолютному значенні приріст становив 35,2 млн дол. [3].

Рис. 2. Частка обсягів реалізації галузі виробництва харчової галузі у 2011-2021 рр.

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби статистики України [3]

Таблиця 2

Динаміка зовнішньої торгівлі продукцією харчової промисловості у 2012—2021 рр.

Рік	Експорт, тис. дол. США	Імпорт, тис. дол. США	Сальдо, тис. дол. США	Коефіцієнт покриття експортом імпорту
2012	443700,00	270553,30	173146,70	1,64
2013	383045,50	421023,70	-37978,20	0,91
2014	385003,90	492814,10	-107810,20	0,78
2015	396807,00	604854,30	-208047,30	0,66
2016	251284,40	422129,20	-170844,80	0,60
2017	183608,00	233638,90	-50030,90	0,79
2018	163813,50	289530,80	-125717,30	0,57
2019	209235,60	372829,90	-163594,30	0,56
2020	229843,70	489773,30	-259929,60	0,47
2021	210822,00	533060,2	-322238,20	0,39

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби статистики України [3]

За підсумками 2021 року, імпорт товарів і послуг, порівняно з 2020 роком, зменшився на 7 693,7 млн дол. Імпорт харчових продуктів разом із продукцією агропромислового комплексу навпаки збільшився на 13,3 % (загальна сума експорту у

2021 році становила 3 129,3 млн дол.), а в абсолютному значенні приріст становив 762,3 млн дол. [3].

Згідно з даними Таблиці 2, аналіз динаміки зовнішньої торгівлі продуктами харчування свідчить про значні втрати експортного потенціалу, а саме обсяг експорту харчової продукції у 2012—2021 роках скоротився у 2,4 рази. Слід зазначити, що відповідно до показника покриття експортом імпорту обсяги імпорту поступово зростають, а це скорочує показники обсягів сальдо зовнішньоекономічної діяльності.

Безумовно, під час аналізу статистичних даних визначено, що в харчовій промисловості, яка є основою для забезпечення продовольчої безпеки в Україні, є проблемні фактори, що стримують її сталий розвиток. До таких факторів, які також можуть загрожувати національній продовольчій безпеці, варто належать:

- поширення у світі пандемії COVID-19, що спричинило суттєві зміни в життєдіяльності багатьох держав (посилено роль державного управління в надзвичайних умовах; запроваджено санітарно-епідеміологічні заходи; встановлено обмеження пересування громадян і їх трудової діяльності; введено дистанційні форми освіти й праці). У цьому контексті продовольчі підприємства повинні адаптуватися до нових реалій, зокрема частково віддаленої роботи для спеціалістів, незалучених безпосередньо до виробничого процесу [7, с. 24];
- зниження ділової активності промислових підприємств і скорочення виробництва в усіх країнах, де вживаються заходи проти поширення COVID-19, що призвело до глобального зменшення попиту й падіння цін на світовому і вітчизняному товарних ринках;
- значна сировинна спрямованість українського експорту й суттєва залежність вітчизняних підприємств від зовнішнього ринку збуту, ураховуючи існуючу волатильність кон'юнктури світового ринку, що обумовлює залежність обсягу надходження валютних ресурсів від зовнішніх цінових коливань. Підприємцям варто рекомендувати страхувати фінансові ризики й орієнтуватися на посилення конкурентоспроможності своєї продукції на міжнародних ринках, аби забезпечувати експорт надлишків продовольства, лише якщо державні потреби в продовольстві задоволені в повному обсязі [8, с. 55];
- початок і загострення воєнної агресії проти України, у результаті чого частина посівних земель і підприємств харчової промисловості розташована на окупованій території, відповідно підприємці не можуть бути залучені для того, щоб забезпечити продовольчу безпеку України;
- зростання цін на енергоресурси й транспортування продукції виробничих підприємств харчової галузі, а також значні проблеми із забезпеченням енергоресурсами внаслідок ракетних атак на енергетичну інфраструктуру України.

Отже, сучасна українська галузь виробництва продуктів харчування має значні труднощі, що насамперед обумовлені наслідками пандемії та актуальними реаліями воєнного стану, проте реальної загрози продовольчій безпеці Україні наразі немає, Україна продовжує експортувати продовольство й має достатньо ресурсів для забезпечення населення продуктами харчування. Варто також указати на масштаби гуманітарної допомоги, яку отримує Україна для незахищених верств населення, а саме: внутрішньо-переміщених осіб, людей, що втратили житло чи роботу через воєнні дії тощо, а це свідчить про безумовний внесок міжнародних благодійних організацій і підтримку продовольчої безпеки України.

Повертаючись до мети дослідження, слід звернути увагу на те, як саме забезпечення продовольчої безпеки в Україні може стимулювати сталий розвиток підприємництва в Україні. Цей взаємозв'язок зображено на Рисунку 3.

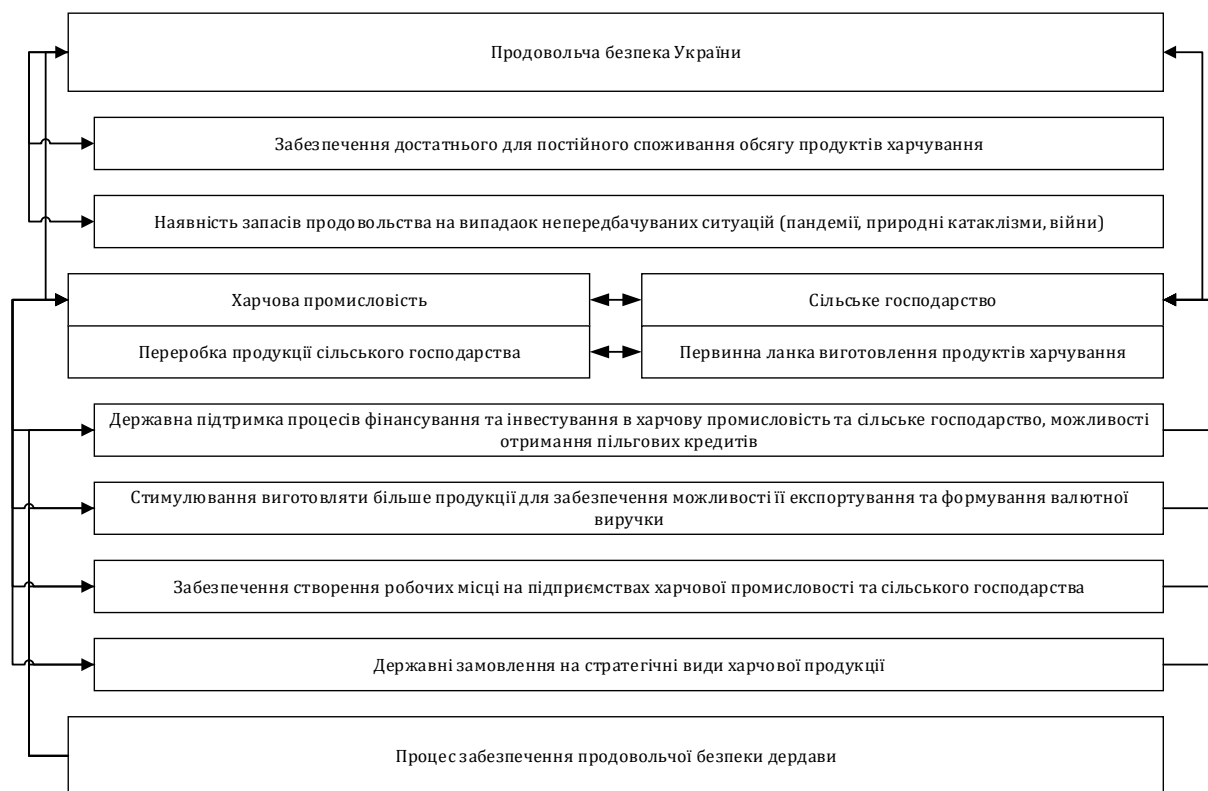

Рис. 3. Взаємозв'язок забезпечення продовольчої безпеки в Україні й формування передумов для сталого розвитку підприємництва

Джерело: власна розробка авторів

Забезпечення продовольчої безпеки є пріоритетом для будь-якої країни, а особливої актуальності цей процес набуває під час воєнного стану, оскільки зростає чисельність незахищених верств населення і зменшується купівельна спроможність населення. Крім того, бізнес також потребує підтримки й створення сприятливих умов для забезпечення його сталого розвитку. Поєднання двох зазначених процесів представлено на Рисунку 3. Очевидно, що харчова промисловість і сільське господарство мають функціонувати навіть у найскладніших умовах, оскільки є стратегічно важливими для економіки держави, відповідно доведено, що забезпечення продовольчої безпеки й підтримка вказаних галузей не може здійснюватися окремо.

Отже, сучасний стан харчової промисловості України є досить складним, що можна констатувати в результаті проведеного аналізу статистичних даних і наукової літератури. Це зумовлено багатьма факторами, зокрема військовими діями, несприятливою кон'юнктурою на світових ринках харчової продукції, а також застарілістю технологій і засобів виробництва, невідповідністю української продукції міжнародним стандартам якості, високій конкуренції на міжнародних ринках тощо.

Основними напрямками подолання проблем у сфері забезпечення продовольчої безпеки, а також досягнення подальшого сталого розвитку харчової промисловості України є такі:

- підвищення рівня інвестиційної привабливості підприємств харчової промисловості, що може бути досягнуто навіть в умовах війни за рахунок пропозицій інвесторам гнучких умов фінансування;
- диверсифікація зовнішніх ринків збуту в європейському напрямі, при цьому слід враховувати смаки й особливості продуктових корзин громадян різних країн;
- досягнення зниження залежності від імпорту високотехнологічної продукції;

- оптимізація виробничих процесів і введення інновацій, зокрема у сфері енерго- та ресурсозбереження;
- розширення асортименту продукції, зокрема щодо збільшення частки продукції з великою доданою вартістю;
- стимулювання на державному рівні внутрішнього споживання харчової продукції, досягнення оптимального співвідношення між внутрішнім і зовнішнім споживанням;
- удосконалення корпоративного управління підприємствами харчової промисловості;
- нарощення власного високотехнологічного виробництва продовольчої продукції.

Запропонований комплекс заходів допоможе подолати негативні чинники, а також реалізувати наявний потенціал національної харчової галузі й забезпечення достатньо високого рівня продовольчої безпеки України.

Висновки

Продовольча безпека для України є критично важливою, оскільки в умовах воєнного стану держава повинна забезпечити населення доступом до продовольства, як запорукою збереження життя. Водночас зрозуміло, що сталий розвиток бізнесу є одним з основних напрямів забезпечення економічного добробуту держави, адже від нього залежить наявність податкових надходжень у бюджеті різних рівнів, імідж держави на міжнародному ринку, можливості здійснення експорту продукції тощо. Усі ці аспекти тісно пов'язані між собою, відповідно й забезпечення продовольчої безпеки насамперед залежить від стану й перспектив розвитку харчової промисловості. Аналіз статистичних даних показав, що в харчовій промисловості постійно збільшується обсяг реалізованої продукції та її вартість, проте сальдо зовнішньоекономічного балансу за цим напрямом викликає занепокоєння, оскільки Україна експортує здебільшого сировину, а не перероблену продукцію, відповідно втрачає потенційну вигоду від потенційного експорту переробленої продукції, а не сировини. Відповідно, розроблено напрями стимулювання сталого розвитку харчової промисловості, які прямо чи опосередковано впливатимуть на стан продовольчої безпеки в державі.

Особливе значення продовольча безпека держави набуває в умовах воєнного стану, що потребує подальших досліджень щодо пошуку напрямів підвищення ефективності взаємодії держави й приватного сектору. Найбільш перспективними дослідженнями в цій сфері є розробка й упровадження державних довгострокових програм розвитку сільського господарства й харчової промисловості.

Список використаних джерел

1. Благополучна, А. (2022). Економічна доступність продовольства в умовах війни. *Економічні горизонти*, (3(21), 13–20. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.3\(21\).2022.263549](https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(21).2022.263549)
2. Таха, М. Д., Ляшенко, О. (2022). Вплив пандемії COVID-19 та війни Росії проти України на якість життя в контексті загроз глобальній продовольчій безпеці. *Вчені записки Університету «КРОК»*, (2(66), 53–62. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-66-53-62>
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. (2022). <http://ukrstat.gov.ua/>
4. Voiko, L. (2020). Priorities of entrepreneurial development with the creation of innovative products. *Agrosvit*, 15, 41–47. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.15.41>

5. Hrynchyshyn, Y. (2021). The infrastructure of the Internet services market of the future: analysis of the problems of formation. *Futurity Economics & Law*, 1(2), 12–16. <https://doi.org/10.57125/FEL.2021.06.25.2>
6. Kovalenko, V.V. (2019). Risks in the system of economic security of an enterprise and means of neutralizing them. *Scientific proceedings of the University "KROK"*, 3(51), 175–180. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2018-51-175-180>
7. Prokopenko, O. (2021). Internet banking market of the future: formation and development. *Futurity Economics & Law*, 1(1), 23–28. <https://doi.org/10.57125/FEL.2021.03.25.4>
8. Rudnichenko, Ye.M. and Havlovs'ka, N.I. (2017). Food security and public health as an element of macro-level economic security. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, 4, 54–57.
9. Sapiński, A. (2022). Analysis of the role of international organizations in the process of regulating the rights of the fourth generation: the main directions, the challenges of the time. *Futurity Economics & Law*, 2(2), 14–22. <https://doi.org/10.57125/FEL.2022.06.25.02>
10. Shelud'ko, L. (2019). The genesis of the definition of "food security". *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava*, 21(2), 301-311. <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2019/19slvdpb.pdf>
11. Shevchenko, O. (2021) Environmental and food security as components of ensuring the economic security of Ukraine in a strategic format. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 68, 110–117. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.18>